

Τάσος Ανθουλιάς

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ένα βασικό μέσο
καταγραφής πληροφοριών

Μια προσπάθεια να παρουσιαστεί η ιστορία των βιβλίων
με πολύ απλά κείμενα και χαρακτηριστικές εικόνες
ώστε να γίνει αντιληπτή η εξέλιξη της πραγματικότητας
και ο εντοπισμός βασικών στοιχείων και αλλαγών.

ΧΕΛΙΔΟΝΙ 2023

Το βιβλίο είναι ένα μέσο για την καταγραφή πληροφοριών με τη μορφή γραφής ή εικόνων, που συνήθως αποτελείται από πολλές σελίδες (από πάπυρο, περγαμηνή, πλάκες πηλού, φλοιό δέντρου ή χαρτί) δεμένες μεταξύ τους και προστατευμένες από ένα εξώφυλλο.

Η ελληνική λέξη «βιβλίο» προέρχεται από το όνομα της φοινικικής πόλης Βύβλου, από όπου εισαγόταν ο κατεργασμένος πάπυρος. Στα ιταλικά, η λέξη libro (που σημαίνει «βιβλίο») προέρχεται από το λατινικό liber, που σήμαινε αρχικά «φλοιός δέντρου». Στην αγγλική γλώσσα, η λέξη book (δηλαδή «βιβλίο») προέρχεται από παλαιοαγγλική λέξη, που έχει γερμανική ρίζα, από όπου και η λέξη beech, που σημαίνει «οξιά». Η λέξη Βίβλος (Bible) που χρησιμοποιείται για την Αγία Γραφή έχει ελληνική προέλευση – από τη λέξη «βιβλίο».

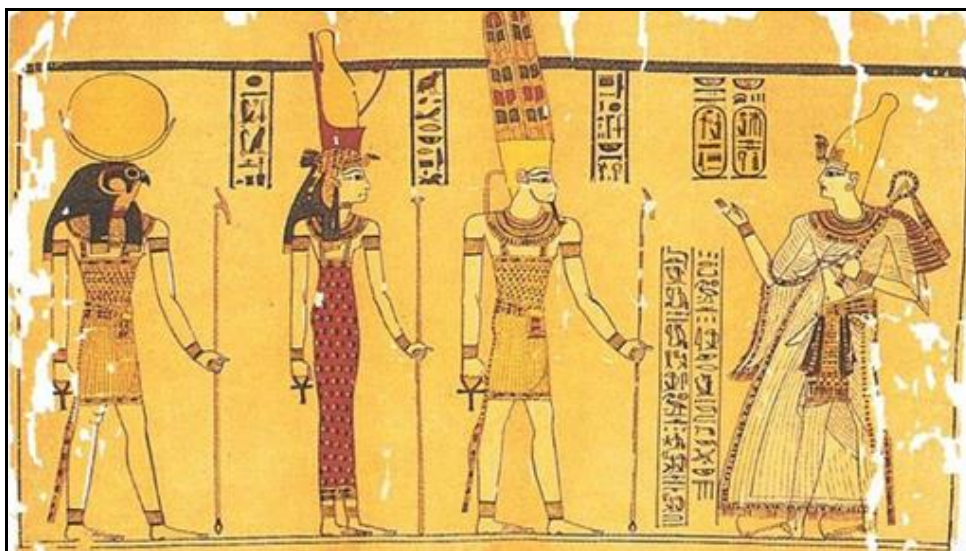
Η ιστορία του βιβλίου αρχίζει με την ανάπτυξη της γραφής. Πήλινες πλάκες χρησιμοποιήθηκαν στη Μεσοποταμία από την 3η χιλιετία π.Χ. Ένα όργανο με τριγωνική αιχμή χρησιμοποιείτο για την εγγραφή χαρακτήρων σε υγρό πηλό. Και στη συνέχεια με φωτιά στέγνωναν τις πλάκες. Στη Νινευή, έχουν βρεθεί πάνω από 20.000 πλάκες που χρονολογούνται από τον 7ο αιώνα π.Χ. Αυτό ήταν το αρχείο και η βιβλιοθήκη των βασιλιάδων της Ασσυρίας, που είχαν στη διάθεσή τους εργα-

στήρια αντιγραφών και συντηρητών. Αυτό προϋποθέτει έναν σοβαρό βαθμό οργάνωσης των βιβλίων, προσοχή στη διατήρησή τους, ταξινόμηση κλπ.

Στην αρχαία Αίγυπτο χρησιμοποιήθηκε ο πάπυρος για γραφή τουλάχιστον 2.400 χρόνια π.Χ. Ένα καλάμι με ξυμένη άκρη ή ένα φτερό πουλιού χρησιμοποιούνταν για το γράψιμο πάνω στον πάπυρο. Στη φωτογραφία ένα τμήμα από το «Βιβλίο του νεκρού Ουνεφέρ», το 1275 π.Χ. Αυτή η σκηνή δείχνει την καρδιά του Ουνεφέρ να ζυγίζεται στη ζυγαριά του θεού της δικαιοσύνης, με το φτερό της αλήθειας, από τον τσακαλοκέφαλο θεό του θανάτου. Ο θεός της σοφίας με το κεφάλι του γραμματέα των θεών, καταγράφει το αποτέλεσμα. Αν η καρδιά του ισούται ακριβώς με το βάρος του φτερού, ο Ουνεφέρ επιτρέπεται να περάσει στη μετά θάνατον ζωή. Αν όχι, τον τρώει το πλάσμα που αποτελείται από τον κροκόδειλο, το λιοντάρι και τον ιπποπόταμο.

Τα βιβλία από πάπυρο είχαν τη μορφή ενός ρολού από πολλά φύλλα επικολλημένα μεταξύ τους, για συνολικό μήκος 10 μέτρων ή περισσότερο. Ορισμένα βιβλία, όπως η ιστορία της βασιλείας του Ραμσή ΙΙΙ, είχαν μήκος πάνω από 40 μέτρα. Τα βιβλία δημιουργούνταν σε μήκος με το κείμενο να καταλαμβάνει τη μία πλευρά του πάπυρου και χωριζόταν σε στήλες. Ο τίτλος υποδεικνύεται από μια ετικέτα που είναι προσαρτημένη στον κύλινδρο που περιέχει το βιβλίο. Πολλά κείμενα σε πάπυρο προέρχονται από τάφους, όπου κατατέθηκαν προσευχές και ιερά κείμενα.

Τα πρώτα αναγνωρίσιμα βιβλία της Κίνας, που ονομάζονταν γιαντσέ ή γιαντού, ήταν φτιαγμένα από ρολά από λεπτά, σπασμένα και αποξηραμένα μπαμπού δεμένα μαζί με κάνναβη, μετάξι ή δέρμα. Τα κείμενα αναπαράσσονταν με ξυλοτυπία. Η διάδοση των βουδιστικών κειμένων ήταν η κύρια ώθηση για παραγωγή μεγάλης κλίμακας. Η μορφή του βιβλίου εξελίχθηκε με ενδιάμεσα στάδια κυλίνδρων διπλωμένων, κυλίνδρων δεμένων στη μία άκρη (τα οποία ονομάζονταν «βιβλία πεταλούδας») και ούτω καθεξής.

Στην περίοδο της δυναστείας των Τανγκ (618 ως 907 μ.Χ.) ξεκίνησε η πρώτη εκτύπωση βιβλίων στην Κίνα. Το παλαιότερο σωζόμενο έντυπο βιβλίο είναι το έργο Σούτρα και χρονολογείται από το 868. Το Σούτρα τυπώθηκε με ξύλινο καλούπι, μια επίπονη μέθοδος κατά την οποία το κείμενο που θα εκτυπωθεί θα χαραχτεί πρώτα στην επιφάνεια ενός ξύλινου μπλοκ για να χρησιμοποιηθεί ώστε να αποτυπωθούν οι λέξεις στο μέσο της επιφάνειας γραφής. Η εκτύπωση ξύλινων τεμαχίων ήταν μια κοινή διαδικασία για την αναπαραγωγή ήδη χειρόγραφων κειμένων κατά τα πρώτα στάδια της εκτύπωσης βιβλίων. Αυτή η διαδικασία ήταν απίστευτα χρονοβόρα.

Ο Μπι Σενγκ, βασικός συντελεστής στην ιστορία της εκτύπωσης, εφηύρε τη διαδικασία της εκτύπωσης με μετακινούμενα στοιχεία (περίπου το 1045 μ.Χ.). Ο Μπι Σενγκ ανέπτυξε

μια διαδικασία εκτύπωσης κατά την οποία το γραπτό κείμενο μπορούσε να αντιγραφεί με τη χρήση μορφοποιημένων τύπων χαρακτήρων, με τους πρώτους τύπους να είναι κατασκευασμένοι από κεραμικό ή πήλινο υλικό. Η μέθοδος της εκτύπωσης με μετακινούμενους χαρακτήρες θα εφευρεθεί ανεξάρτητα αργότερα και θα βελτιωθεί από τον Γκούτενμπεργκ.

Στη Μεσοαμερική πριν από τον 3ο αιώνα μ.Χ. οι πληροφορίες καταγράφονταν σε μακριές λωρίδες από ίνες αγαύης ή δέρματα ζώων, τα οποία στη συνέχεια διπλώνονταν και προστατεύονταν με ξύλινα καλύμματα. Περιείχαν συνήθως αστρολογικές πληροφορίες, θρησκευτικά ημερολόγια, γνώσεις για τους θεούς, γενεαλογίες κυβερνώντων κλπ. Πολλοί από αυτούς τους κώδικες αποθηκεύτηκαν σε ναούς, αλλά τελικά καταστράφηκαν από τους Ισπανούς εξερευνητές.

Αγαύη

Το μόνο πλήρως αποκρυπτογραφημένο προκολομβιανό σύστημα γραφής είναι η γραφή των Μάγια. Οι Μάγια, μαζί με αρκετούς άλλους πολιτισμούς στη Μεσοαμερική, κατασκεύασαν βιβλία σε κυλινδρικό στυλ γραμμένα σε χαρτί Άματε. Σχεδόν όλα τα κείμενα των Μάγια καταστράφηκαν από τους Ισπανούς κατά τη διάρκεια του αποικισμού για πολιτιστικούς και θρησκευτικούς λόγους. Ένα από τα λίγα σωζόμενα παραδείγματα είναι ο Κώδικας της Δρέσδης.

Αν και μόνο οι Μάγια έχει αποδειχθεί ότι είχαν ένα σύστημα γραφής ικανό να μεταφέρει οποιαδήποτε έννοια που μεταφέρεται μέσω του λόγου (περίπου στο ίδιο επίπεδο με το σύγχρονο ιαπωνικό σύστημα γραφής), άλλοι Μεσοαμερικανικοί πολιτισμοί είχαν πιο υποτυπώδη ιδεογραφικά συστήματα γραφής που περιέχονταν σε παρόμοια κυλινδρικά βιβλία.

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι κώδικες των Αζτέκων.

Τον 16ο αιώνα ο Ισπανός Φρανκισκανός μοναχός Μπερναντίνο ντε Σαχαγκούν συγκέντρωσε περισσότερες από 2.000 ζωγραφιές τοπικών καλλιτεχνών που δείχνουν τη ζωή των Αζτέκων, δημιουργώντας τον λεγόμενο Φλορεντινό κώδικα σε δώδεκα τόμους.

Η περγαμινή αντικατέστησε προοδευτικά τον πάπυρο. Ο θρύλος αποδίδει την εφεύρεσή του στον Ευμένη Β΄, τον βασιλιά της Περγάμου, από τον οποίο προέρχεται το όνομα "pergamineum", το οποίο έγινε "περγαμινή". Η παραγωγή του ξεκίνησε περίπου τον 3ο αιώνα π.Χ. Κατασκευασμένη από δέρματα ζώων (πρόβατα, βοοειδή, γαϊδούρια, αντλόπες

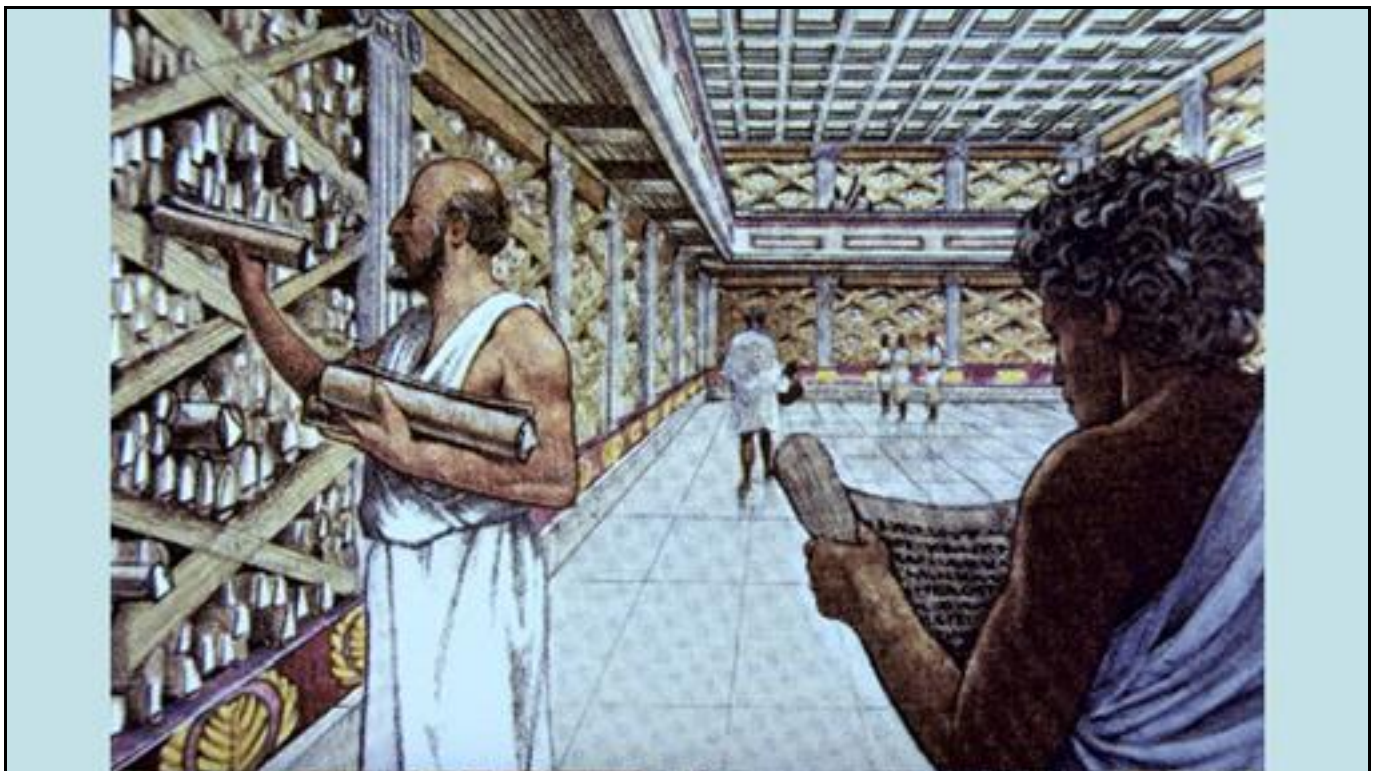
κλπ.), η περγαμηνή αποδείχθηκε ευκολότερη στη συντήρηση με την πάροδο του χρόνου. ήταν πιο συμπαγής και επέτρεπε σε κάποιον να σβήσει κείμενο. Ήταν ένα πολύ ακριβό μέσο λόγω της σπανιότητας του υλικού και του χρόνου που απαιτείται για την παραγωγή ενός εγγράφου. Στην αρχαία Ελλάδα και στη Ρώμη χρησιμοποιούσαν άλλοτε τον πάπυρο και άλλοτε την περγαμηνή.

Η διάδοση των βιβλίων και η προσοχή στην καταλογογράφηση και συντήρησή τους, καθώς και η λογοτεχνική κριτική αναπτύχθηκαν κατά την ελληνιστική περίοδο με τη δημιουργία μεγάλων βιβλιοθηκών. Η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας είχε 400.000 τόμους βιβλίων. Μετά την καταστροφή της το 47 π.Χ. άρχισε να γίνεται σημαντική η βιβλιοθήκη της Αθήνας.

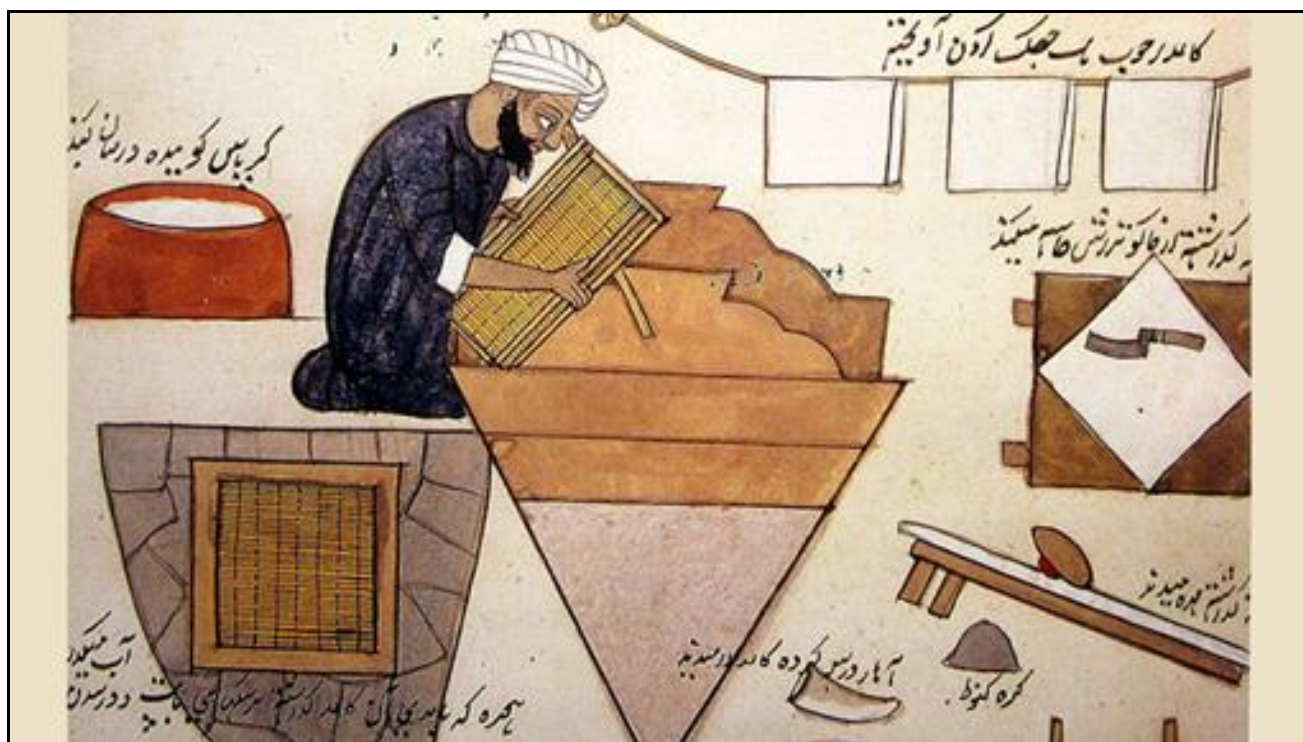
Η παραγωγή βιβλίων αναπτύχθηκε στη Ρώμη τον 1ο αιώνα π.Χ. με λατινική λογοτεχνία που είχε επηρεαστεί από την ελληνική. Συντηρητικές εκτιμήσεις τοποθετούν τον αριθμό των πιθανών αναγνωστών στην Αυτοκρατορική Ρώμη σε περίπου 100.000 άτομα. Ωστόσο, τα βιβλία επεκτάθηκαν σταδιακά στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Στη διάδοση του βιβλίου βοήθησε η επέκταση της Αυτοκρατορίας, η οποία ήθελε την επιβολή της λατινικής γλώσσας σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων (στην Ισπανία, στην Αφρική κλπ.). Στο τέλος του 4ου αιώνα μ.Χ. υπήρχαν 28 βιβλιοθήκες στη Ρώμη και πολλές μικρότερες βιβλιοθήκες σε άλλες πόλεις. Δυστυχώς χιλιάδες βιβλία έχουν χαθεί στο πέρασμα του χρόνου.

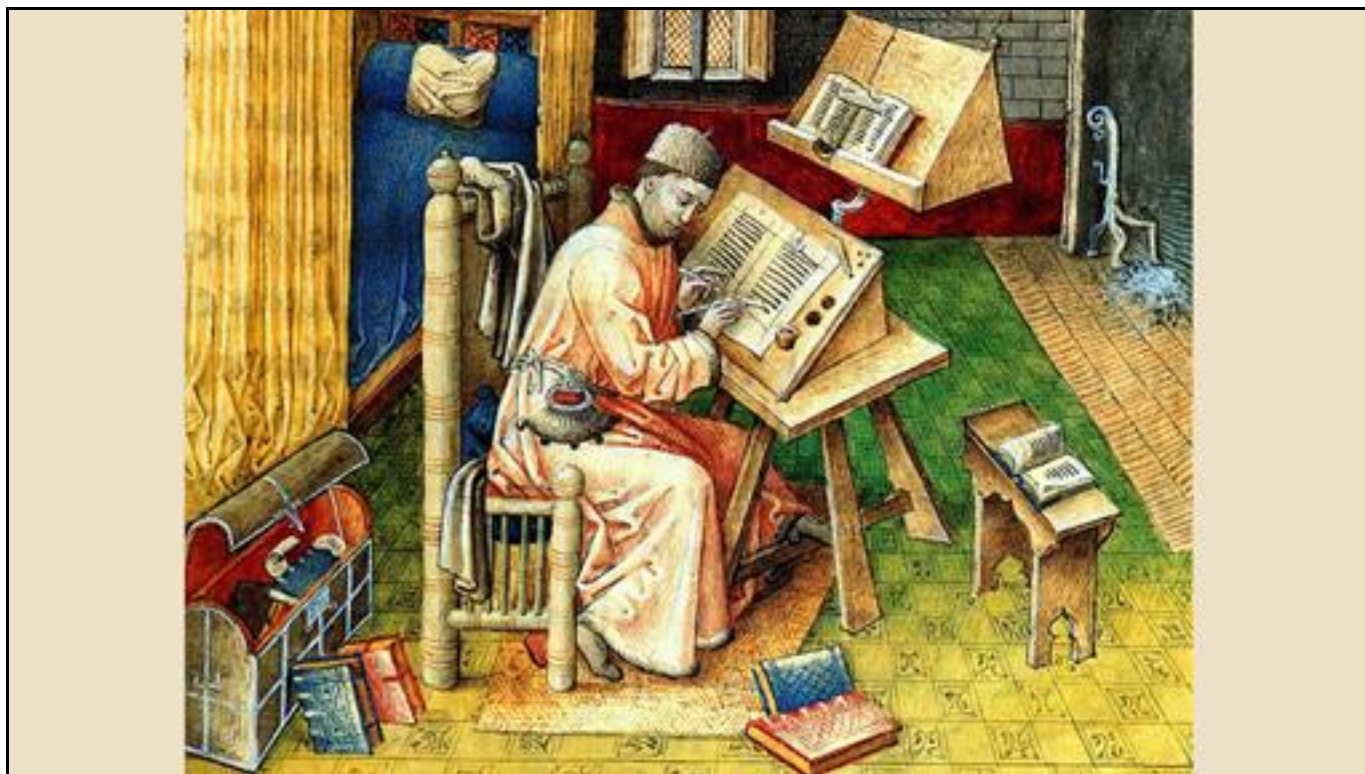
Η παραγωγή χαρτιού παραδοσιακά ανιχνεύεται στην Κίνα περίπου το 105 μ.Χ., όταν ο Κάι Λουν, ένας αξιωματούχος της αυτοκρατορικής αυλής, δημιούργησε ένα φύλλο χαρτιού χρησιμοποιώντας ίνες μουριάς και άλλες ίνες. Το χαρτί ως μέσο γραφής έγινε διαδεδομένο μόλις τον 3ο αιώνα. Το χαρτί εισήχθη από την Κίνα και εφαρμόστηκε στην Κεντρική Ασία τον 8ο αιώνα μ.Χ. Αντί για τις ίνες του φλοιού που χρησιμοποιούνταν για την κινεζική χαρτοποιία, οι τεχνίτες χρησιμοποιούσαν ίνες κουρελιού που θα μπορούσαν να προέρχονται από την τοπική αγορά. Κάτω από την αραβική κυριαρχία, αυτοί οι τεχνίτες βελτίωσαν τις τεχνικές τους και την προετοιμασία της επιφάνειας του χαρτιού ώστε να είναι λεία και πορώδης χρησιμοποιώντας άμυλο.

Στο δεύτερο μισό του 10ου αιώνα μ.Χ., το χαρτί είχε αντικαταστήσει τον πάπυρο ως το κύριο υλικό για βιβλία στις περιοχές υπό ισλαμική κυριαρχία. Σημαντική εξέλιξη ήταν η εκμηχάνιση της χαρτοποιίας από τους μεσαιωνικούς χαρτοποιούς. Η εισαγωγή υδροκίνητων χαρτοποιιών, τα πρώτα βέβαια στοιχεία των οποίων χρονολογούνται στον 11ο αιώνα στην Κόρδοβα της Ισπανίας, επέτρεψε τη μαζική επέκταση της παραγωγής και αντικατέστησε την επίπονη χειροτεχνία που χαρακτήριζε τόσο την κινεζική όσο και τη μουσουλμανική χαρτοβιομηχανία. Τα κέντρα παραγωγής χαρτιού άρχισαν να πολλαπλασιάζονται στα τέλη του 13ου αιώνα στην Ιταλία, μειώνοντας την τιμή του χαρτιού στο ένα έκτο της περγαμηνής και στη συνέχεια μειώθηκε περαιτέρω.

Στα τέλη της αρχαιότητας, προς τον 4ο αιώνα, ο κύλινδρος σταμάτησε να χρησιμοποιείται. Το βιβλίο δεν ήταν πια ένα συνεχόμενο ρολό, αλλά μια συλλογή από φύλλα προσαρτημένα στη ράχη τους. Έτσι έγινε δυνατή η γρήγορη πρόσβαση σε ένα ακριβές σημείο του κειμένου. Η νέα μορφή ήταν εύκολο να τοποθετηθεί σε ένα τραπέζι, κάτι που επέτρεπε στον αναγνώστη να κρατά σημειώσεις ενώ διάβαζε. Η μορφή των κειμένων βελτιώθηκε με τον διαχωρισμό των λέξεων, των κεφαλαίων γραμμάτων και των σημείων στίξης, που επέτρεπαν τη σωπηλή ανάγνωση. Πίνακες περιεχομένων και ευρετήρια διευκόλυναν την άμεση πρόσβαση στις πληροφορίες. Αυτή είναι ακόμα η τυπική μορφή του βιβλίου, πάνω από 1500 χρόνια μετά την εμφάνισή του. Είναι πιθανό πως η ανάπτυξή του έγινε από τους πρώτους χριστιανούς που άρχισαν να το χρησιμοποιούν. Το χαρτί θα αντικαθιστούσε σταδιακά την περγαμηνή. Πιο φθηνό στην παραγωγή, επέτρεψε μεγαλύτερη διάδοση των βιβλίων.

Τα μοναστήρια στη Δύση και στην Ανατολική Αυτοκρατορία επέτρεψαν τη διατήρηση ορισμένου αριθμού κοσμικών κειμένων και δημιουργήθηκαν αρκετές βιβλιοθήκες, όπως, για παράδειγμα, από τον Μέγα Κωνσταντίνο στην Κωνσταντινούπολη. Ακόμα κι έτσι, η επιβίωση των βιβλίων συχνά εξαρτιόταν από πολιτικές μάχες και ιδεολογίες, που μερικές φορές συνεπάγονταν μαζική καταστροφή βιβλίων ή δυσκολίες στην παραγωγή (για παράδειγμα, η διανομή βιβλίων κατά την Εικονομαχία μεταξύ 730 και 842).

Για να βοηθήσουν τη διατήρηση των βιβλίων και την προστασία τους από τους κλέφτες, οι βιβλιοθηκονόμοι δημιουργούσαν αλυσοδομένες βιβλιοθήκες, με βιβλία προσαρτημένα σε ντουλάπια ή ράφια ή γραφεία με μεταλλικές αλυσίδες. Αυτό προστάτευε τη μη εξουσιοδοτημένη αφαίρεση βιβλίων. Μία από τις πρώτες αλυσοδομένες βιβλιοθήκες ήταν στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του 1500.

Η εφεύρεση της σύγχρονης τυπογραφίας με ανεξάρτητους χαρακτήρες που έγινε από τον Γιοχάνες Γκούτενμπεργκ περίπου το 1440 σηματοδοτεί την είσοδο του βιβλίου στη βιομηχανική εποχή. Στη Δύση το βιβλίο δεν ήταν πλέον ένα ενιαίο αντικείμενο, γραμμένο ή αναπαραγόμενο κατόπιν αιτήματος. Η έκδοση ενός βιβλίου έγινε επιχείρηση, που απαιτούσε κεφάλαια για την πραγματοποίησή του και αγορά για τη διανομή του. Το κόστος κάθε βιβλίου (σε μεγάλη έκδοση) μειώθηκε πάρα πολύ, γεγονός που με τη σειρά του αύξησε τη διανομή των βιβλίων. Το βιβλίο, όπως το γνωρίζουμε σήμερα, χρονολογείται από τον 15ο αιώνα. Η εξάπλωση της εκτύπωσης βιβλίων σε όλη την Ευρώπη συνέβη σχετικά γρήγορα, αλλά τα περισσότερα βιβλία εξακολουθούσαν να τυπώνονται στα λατινικά. Η διάδοση της έννοιας της εκτύπωσης βιβλίων στις τρέχουσες γλώσσες ήταν μια κάπως πιο αργή διαδικασία.

Στη Νότια Ασία τα παλαιότερα σωζόμενα βιβλία προέρχονται από τον 10ο αιώνα μ.Χ. και ανήκουν στη βουδιστική παράδοση χειρόγραφων. Πριν από την υιοθέτηση του χαρτιού, αυτά ήταν γραμμένα σε φύλλα φοίνικα, ένας φυσικός άφθονος πόρος στο νότιο τμήμα της Ασίας. Οι σελίδες ήταν συνήθως 90 εκατοστά πλάτος και 5 εκατοστά ύψος. Η διαδικασία προετοιμασίας των φύλλων φοίνικα συνίστατο σε ξήρανση, στίλβωση και επεξεργασία με άμυλο για να σχηματιστεί μια επιφάνεια κατάλληλη για γραφή. Οι σελίδες ήταν δεμένες μεταξύ τους με ένα κομμάτι σπάγκου.

Από τον 7ο αιώνα μ.Χ., η περγαμνή χρησιμοποιήθηκε για τη μεταγραφή του Κοράνιου. Κυμαινόταν από μεγαλύτερο μέγεθος για δημόσιες απαγγελίες μέχρι μέγεθος τσέπης. Σε πολλές περιπτώσεις, η περγαμνή βάφτηκε, όπως στο Μπλε Κοράνι. Τα παλαιότερα χειρόγραφα του Κοράνιου ήταν προσανατολισμένα κατακόρυφα, με το ύψος του χειρόγραφου να είναι μεγαλύτερο από το πλάτος του. Ωστόσο, αργότερα καθιερώθηκε ο τυπικός οριζόντιος προσανατολισμός. Η αποδοχή του τυπογραφείου στον αραβικό και στον περσικό κόσμο συνέβη τον 18ο αιώνα μ.Χ., παρά το γεγονός ότι είχε εισαχθεί στην Ευρώπη τρεις αιώνες νωρίτερα. Το πρώτο αραβικό τυπογραφείο ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1720.

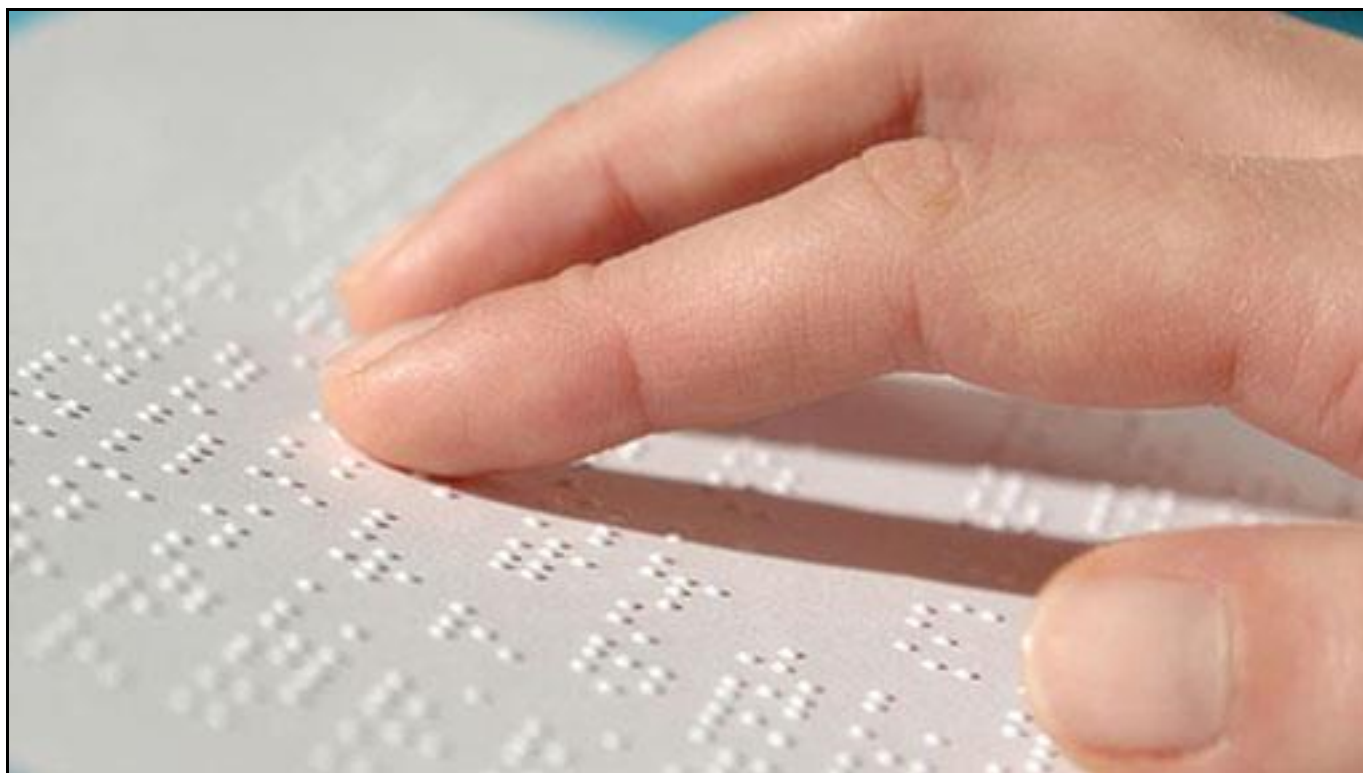

**Το μπλε
Κοράνι**

Τον 20ό αιώνα πρώτα οι γραφομηχανές και τελικά οι επεξεργαστές κειμένου και οι εκτυπωτές που συνδέονται με υπολογιστή επιτρέπουν στους ανθρώπους να εκτυπώνουν και να συντάσσουν τα δικά τους έγγραφα. Μεταξύ μιας σειράς εξελίξεων που συνέβησαν τη δεκαετία του 1990, η εξάπλωση των ψηφιακών πολυμέσων, τα οποία κωδικοποιούν κείμενα, εικόνες, κινούμενα σχέδια και ήχους σε μια μοναδική και απλή μορφή ήταν αξιοσημείωτη για τον κλάδο των εκδόσεων βιβλίων. Και το Διαδίκτυο μείωσε το κόστος παραγωγής και διανομής.

Μια ειδική κατηγορία βιβλίων έχει δημιουργηθεί. Αφορά τους τυφλούς και στηρίζεται στο σύστημα Μπράιγ. Το σύστημα αποτελείται από ειδικούς χαρακτήρες και διαβάζεται από αριστερά προς τα δεξιά. Αυτοί οι χαρακτήρες είναι φτιαγμένοι με μικρές ανυψωμένες κουκκίδες σε δύο στήλες για να αντιπροσωπεύουν κάθε γράμμα. Οι αναγνώστες μπορούν να αναγνωρίσουν τους χαρακτήρες με δύο δάχτυλα.

Τη δεκαετία του 1930 δημιουργήθηκε το βιβλίο που μιλά για να παρέχει στους τυφλούς και με προβλήματα όρασης ένα μέσο για να απολαμβάνουν τα βιβλία. Το 1932 το Αμερικανικό Ίδρυμα για τους Τυφλούς δημιούργησε τις πρώτες ηχογραφήσεις προφορικών βιβλίων σε δίσκους βινυλίου που παίζονταν σε γραμμόφωνο. Τα βιβλία που μιλούν άλλαξαν στη δεκαετία του 1960 με τη μετάβαση από τους δίσκους βινυλίου στις κασέτες. Η επόμενη εξέλιξη των προφορικών βιβλίων ήρθε τη δεκαετία του 1980 με την ευρεία χρήση των CD-ROM που προσέγγισαν περισσότερους ανθρώπους. Τελικά τα ηχητικά βιβλία με τις δυνατότητες του Διαδικτύου γίνονται ακόμα πιο προσιτά.

Είναι δύσκολο να προβλέψουμε το μέλλον του βιβλίου σε μια εποχή ραγδαίων τεχνολογικών αλλαγών. Ανησυχίες για τον «θάνατο των βιβλίων» έχουν εκφραστεί σε όλη την ιστορία αυτού του μέσου, το οποίο θεωρείται ότι απειλείται από ανταγωνιστικά μέσα όπως το ραδιόφωνο, η τηλεόραση και το Διαδίκτυο. Ωστόσο, το τυπωμένο βιβλίο έχει αποδειχθεί πολύ ανθεκτικό και προσαρμόσιμο. Ένα μεγάλο μέρος του υλικού, σχεδιασμένο για άμεση πρόσβαση αντί για συνεχή ανάγνωση, όπως για παράδειγμα οι εγκυκλοπαίδειες, υπάρχει όλο και λιγότερο με τη μορφή βιβλίων και όλο και περισσότερο στο Διαδίκτυο. Πάντως το e-book έχει γίνει ψηφιακό φαινόμενο και πολλοί θεωρούν ότι θα ξεπεράσει τα βιβλία με σκληρό εξώφυλλο και χαρτί στο μέλλον. Τα ηλεκτρονικά βιβλία είναι πολύ πιο προσιτά και ευκολότερα στην αγορά, ενώ είναι επίσης φθηνότερο να

αγοράσει κανείς ένα ηλεκτρονικό βιβλίο αντί για το φυσικό αντίστοιχό του λόγω της αφαίρεσης των εξόδων χαρτιού, της εκτύπωσής του και της διανομής του.

